

Bouwhistorische waarneming

Pand	: Breestraat 113
Monumentennummer	: RM 24616
Contactpersonen	: dhr. A. de Bruin
Bijzonderheden	: bezoek gericht op documentatie kap achterste deel. Pand eerder bouwhistorisch onderzocht, zie rapport Dröge. Tevens zijn gegevens verwerkt in het bouwblokkenonderzoek van Bart van Loosenoord. Ook heeft tijdens de restauratie in 1952/53 bouwhistorisch onderzoek plaatsgevonden, artikel Leids Jaarboekje 1954. Kap dendrochronologisch onderzocht (Dirk de Vries/Ring), datering 1306 $\pm$ 6 en voorjaar 1347.
Bijlage	: opmeting en uitwerking kap middenzolder en achterzolder opname telmerken digitale foto's

Inleiding

Breestraat 113 wordt gezien als één van de oudste huizen van Leiden (vanwege de kelders). Toen in 1999/2000 het huis op de verdieping werd verbouwd is er ook bouwhistorisch onderzoek verricht. Dit heeft geresulteerd in een rapportage door Jan Dröge. Tijdens het onderzoek is ook dendrochronologisch onderzoek verricht (monsternamen Dirk de Vries en datering door RING). De resultaten van dit onderzoek, dateringen van 1306 $\pm$ 6 voor de kap van de achterzolder en voorjaar 1347 voor de kap van de middenzolder, zijn onvoldoende verwerkt in de rapportage. Tevens zijn de delen die dendrochronologisch zijn onderzocht niet of onvoldoende gedocumenteerd.

Het bezoek (door gemeentelijke bouwhistorici Edwin Orsel en Maarten Enderman) was gericht op aanvullende documentatie van de kap van het de midden- en achterzolder. Tevens zijn opmetingen verricht, die zijn uitgewerkt in doorsnede tekeningen van de kappen.

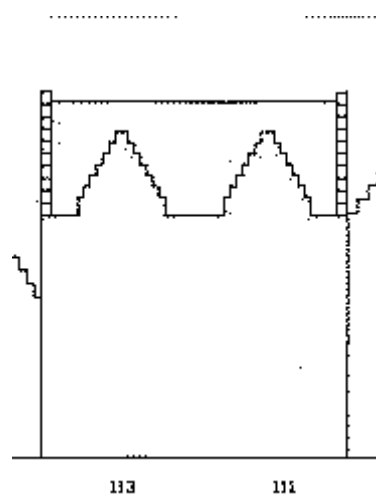
Algemeen

het gedeelte van het pand wat onderzocht is wordt in het rapport van Jan Dröge aangeduid met midden- en achterzolder. De middenzolder bevindt zich boven een achterhuis, het deel wat onderkelderd is met één centrale zuil (aangeduid als middenkelder). Aan de straatzijde staat het voorste deel van het huis (geen onderdeel van bezoek). Dit vormde in oorsprong samen met Breestraat 111 een breed onderkelderd voorhuis (gesplitst in 1607). Het pand had volgens de tekening van Bast uit 1600 een brede lijstgevel (dwarskap tussen topgevels) met twee Vlaamse gevels (zie reconstructietekening Bart van Loosenoord).

Behoort bij beschikking van
Burgemeester en Wethouders
van Leiden

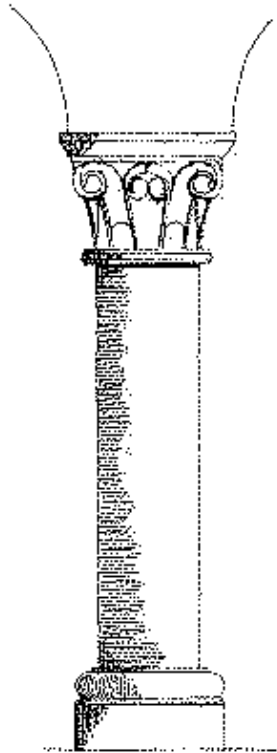
Wabo **Z/22/3478275**

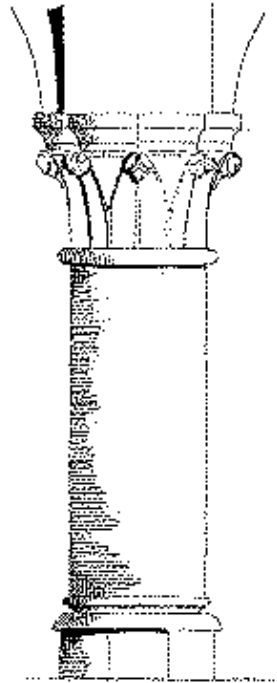

Kelders (op basis van LJB 1954, GB, Dröge en Van Losenoord)

De (voor)kelder had zes gewelfvakken op twee zuiltjes (één nog in situ, van de ander een kapiteel bewaard, met Rijns-Romaaanse kenmerken, zie voor reconstructie kelder het afstudeerwerk van Bart van Losenoord, 'Bouwblok onderzoek aan de Breestraat te Leiden' uit maart 2001). De middenkelder heeft vier gewelfvlakken op één zuil. Deze zuil heeft meer gotische kenmerken.

*aanzicht kolom A (in kelder)
schaal 1:10*

*aanzicht kolom B (in kelder)
schaal 1:10*

Kunsthistorici hebben veel moeite met de datering van deze geprofileerde zuiltjes (zie documentatietekening Marcel van Dijk, 1999 en foto's 2008), wel zou er ongeveer 50 jaar tussen de datering zitten, wat ook wordt gesteld in het verslag in het LJB uit 1954. Ook het hoogteverschil in vloeren duidt niet op gelijktijdigheid. Volgens Dröge (met hulp van architectuurhistorica Elizabeth den Hartogh) zijn de zuiltjes kunsthistorisch gedateerd rond het derde kwart van de 13de eeuw, waarbij ook de vorm van de kelders (muraalbogen en kruisribgewelven) en baksteenformaten zijn meegenomen. Beide kelders kenmerken zich door het gebruik van muraalbogen tegen de wanden. Dit is ook het kenmerk van de kelder van het Gravensteen, daterend van omstreeks 1200. Uit de Geïllustreerde beschrijving blijkt dat zowel de voor- als achterkelder bakstenen hebben van het formaat 32 x 15 x 7,5 cm. De gewelven van de voorkelder zijn grotendeels opgetrokken in veel kleinere steen (18,5 x 9 x 4,5 cm), wat duidt op een vervanging. Volgens het LJB hebben de wanden, muraalbogen en drie gewelfvlakken van de middenkelder echter het formaat 34 x 17 x 8,5 cm (volgens rapport Dröge, dezelfde stenen als ook voorkomen in de nieuwe gemetselde trap tussen de kelders). De middenkelder heeft verder twee kaarsnissen (positie nog onduidelijk, controleren bij bezoek). Bart van Losenoord meldt verder dat vanuit de voorkelder rechts achterin een zijruimte bereikbaar is. Deze zijruimte heeft een beerput. Zowel de beerput, als de fundering van het muurwerk, zijn opgetrokken in een orangerode baksteen van het formaat van 30,5/31,5 x 15,5/15,5 x 7/7,5 en 10lm = 91 cm. De zijgevel is opgetrokken in Vlaams verband. Voor Leiden zou dit een globale datering opleveren in de 13de eeuw (zie Rijswijkers in Leiden, Orsel 2007).

In de voorkelder is tegen de achterwand, naast de doorgang naar de kleine zijruimte een in de dikte van de muur opgenomen schouw aanwezig (geen nadere documentatie). Volgens het LJB 1954 is de verbinding tussen beide kelders niet oorspronkelijk. De voorste kelder had wel een zeer nauwe en lage uitgang naar achteren.

Ook is in de voorkelder een gemetselde waterput aanwezig (geen nadere documentatie)

Draagconstructie (op basis rapport Dröge en Van Losenoord)

Uit het rapport van Jan Dröge en het rapport van Van Losenoord blijkt dat de draagconstructie van het voorhuis, behalve de (zware) bakstenen muren, zowel boven de begane grond, als boven de eerste verdieping, bestaat uit een enkelvoudige eikenhouten balklaag. Dit zal zeer waarschijnlijk een modernisering betreffen. Vanwege het niet vrijkomen van muurwerk bij de verbouwing zijn er verder weinig kenmerken aan toe te kennen. In de kelder is linksachter een schouw opgenomen. Deze positie zou er op kunnen duiden dat in de oorspronkelijke situatie het brede dwarse voorhuis centraal een schouw heeft gehad, waarvan het rookkanaal is opgenomen in de dikte van het muurwerk (vergelijk Breestraat 135 uit 1365 en Pieterskerkhof 40 uit 1383). In het LJB van 1954 is echter sprake van een oorspronkelijke schouw in kloostermoppen tegen de linkerzijgevel.

De draagconstructie van het middenhuis is beter bewaard gebleven en bestaat uit bakstenen muren en (grote restanten van) samengestelde balklagen. Van het muurwerk is op de verdieping een deel van zijgevel te voorschijn gekomen (baksteen formaat $29 \times 13,5/14 \times 7$ cm, 10lm = 91,5/92,5). Ook kwam een gedeelte van de tussenmuur tussen middenhuis en achterhuis aan het licht (halfsteensmuur ?? formaat $32,5 \times 14,5/15,5 \times 6,5/7$ cm, 10lm = 85/86,5). Als het hier een halfsteensmuur zou betreffen, zal het wijziging zijn, vermoedelijk opgetrokken met oude stenen). Boven de eerste verdieping zijn moer- en kinderbinten ($8,5 \times 10$ cm, hoh 35 cm), eiken spreidseel en grenen vloerdelen waargenomen. Boven de eerste verdieping een drievaks balklaag met moerbalken ($30,5 \times 20$ cm) en kinderbinten ($8 \times 9,5$). Daar waren ook kopschotjes en spreidseel (nu verdwenen). De moerbalken hebben deel uitgemaakt van een houtskelet met sleutelstukken. Onder de strijk balken zijn nog peerkraalsleutelstukken (consoles) aanwezig, linksachter uitgevoerd als vast sleutelstuk. In de balklaag is in het middelste vak tegen de linkerzijmuur een oorspronkelijke schouwruweling aanwezig.

De draagconstructie van het achterhuis bestaat uit bakstenen muren en (grote restanten van) samengestelde balklagen en houtskelet. Boven begane grond waren in moerbalk nagelgaten van het houtskelet aanwezig. De kinderbinten waren 7 x 8,5 en lagen hoh 33,5 cm, met daarop spreidseel. Boven de eerste verdieping een tweevaks balklaag met moerbalken (30,5 x 20 cm) en kinderbinten (8 x 9,5). Daar waren ook kopschotjes en spreidseel (nu verdwenen). De moerbalken hebben deel uitgemaakt van een houtskelet (geprofileerde muurstijlen, gebogen korbelen) met sleutelstukken (met peerkraal en profiel aan zijkant (zie rapport Dröge). Het profiel van het sleutelstuk (hoewel daar nog geen afgerond beeld van is) duidt op een datering in de 14de eeuw of vroege 15de eeuw. Aan één zijde is het sleutelstuk erg lang, de reden hiervan is onduidelijk

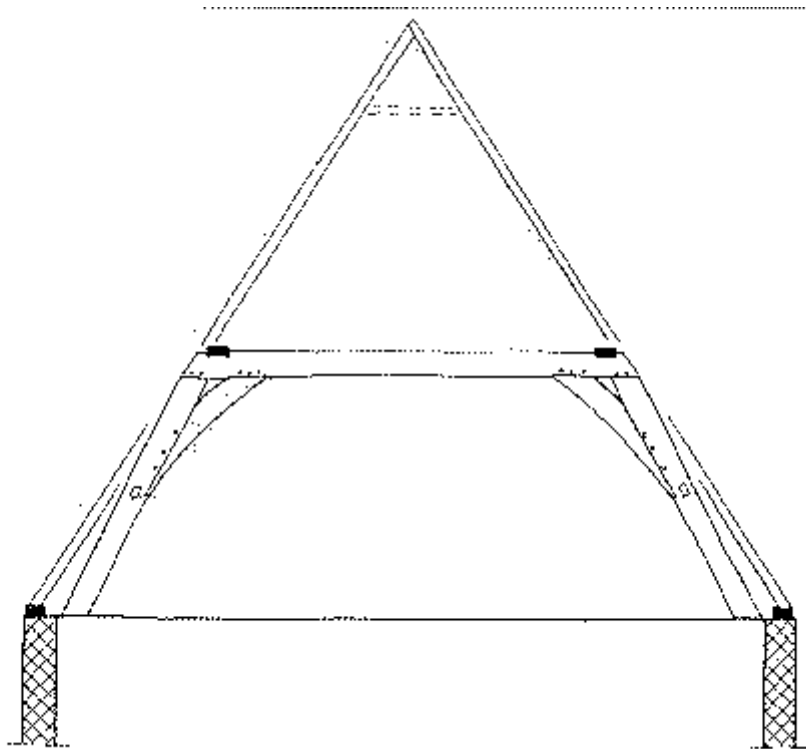
Kapconstructie (aanvullend documentair onderzoek 2008)

De kap van het voorhuis is een samenstel met grenen en hergebruikt eiken (spantbenen met gehakte merken volgens Dröge). Aan de bouwsporen op het eikenhout vielen geen conclusies te verbinden. Opvallend is de dikte van de borstwering, ca 60 cm, waarschijnlijk twee steens dik. Dergelijke diktes zijn zeldzaam en enkel nog maar aangetroffen bij het Gravensteen (ca 1200) en de voorbouw van Pieterskerkhof 40 (ca 1300).

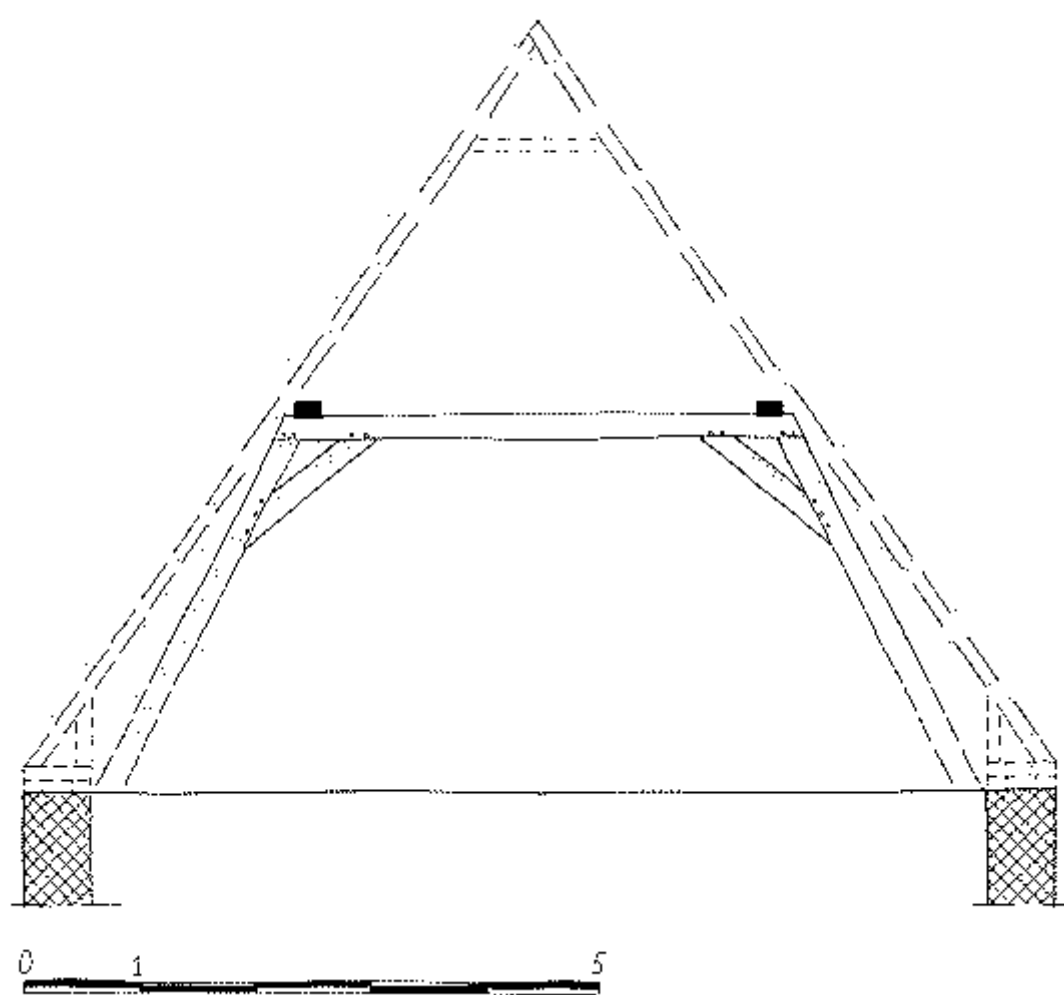
Boven het midden- en achterdeel is thans één grote zolder aanwezig. Op de plaats van de voormalige scheidingmuur staat een hulpdraagconstructie van grenen, die de muur vervangt. De zolder van het middendeel heeft een deel van een historische houtconstructie behouden. Het betreft twee spanten en de flieringen (de overige delen zijn een latere toevoeging). Uit het dendro-chronologisch onderzoek is gebleken dat het hout is geveld in het voorjaar van 1347. De zolder van het achterdeel heeft ook een historisch spant van eikenhout, dendrochronologisch gedateerd op 1306 +- 6 jaar (gezien de datering moet het op deze positie gaan om hergebruik, hoewel niet kan worden uitgesloten dat dit deel het oudste is, maar de dikte van het muurwerk wijst hier absoluut niet op). Het achterste balkvak is beschoten, waarin zogenaamde inspectieluiken zijn opgenomen (zie foto's).

De opzet van de kapconstructie van het middendeel bestaat uit twee geheel eikenhouten spanten. De positie komt overeen met de moerbalken van de onderliggende samengestelde balklaag. De spanten bestaan uit rechte spantbenen (21 x 12), die in de dekbalken (22 x 12) zijn gepend (vlakke aansluiting) en vastgezet met houten nagels. Tussen spantbeen en dekbalk zijn licht gekromde korbeels (21,5 x 12) aanwezig, die ook zijn ingepend en voorzien zijn van borsten. Op de dekbalken ligt vrijwel op het uiteinde een iets ingelaten fliering (17 x 8). De achterzijde van de dekbalken heeft een andere schuinte dan de spantbenen. Dit is het gevolg van de dakhelling (vergelijk de kap van Breestraat 135 uit 1365). Tussen fliering en spantbenen zijn eiken windschoren geplaatst, die tegen de spantbenen zijn genageld en om de fliering zijn gekeept (en daar genageld, vergelijkbaar met de opzet van Breestraat 95, 1404-1411 d.). Er is en was geen borstwering aanwezig en daarom zijn de spantbenen niet gekromd.

De spanten zijn op de zuidzijde voorzien van gekraste telmerken (noordelijke spant II aan de westzijde en een visje/ruit aan de oostzijde. Zuidelijke spant I aan de westzijde en I met visje als richtingsteken aan de oostzijde). Dit telt dus niet regelmatig. Wellicht moeten deze merken die niet logisch tellen, meer gezien worden als stelmerken en dus door hun verschil de plaats aangeven. In de spanten zijn veel vlotpluggen aanwezig (zie artikel van Tussenbroek in SBN-nieuwsbrief 41, 2006).

De opzet van de kapconstructie van het achterdeel bestaat uit één geheel eikenhouten spant. Het spant bestaat uit rechte spantbenen (19×21), die in de dekbalken ($19,5 \times 22$) zijn gepend (vlakke aansluiting) en vastgezet met houten nagels. Tussen spantbeen en dekbalk zijn rechte korbeels ($20,5 \times 18$) aanwezig, die ook zijn ingepend (vlakke aansluiting, bij één een borst). Op de dekbalken ligt vrijwel op het uiteinde een iets ingelaten fliering (vervangen). De achterzijde van de dekbalken heeft een andere schuinite dan de spantbenen. Dit is het gevolg van de dakhelling (vergelijk de kap van Breestraat 135 uit 1365). Tussen fliering en spantbenen zijn windschoren (ook vernieuwd) geplaatst. Dit spant heeft geen telmerken (niet aangetroffen) of constructiezijde. Op de onderzijde van de dekbalk zijn aftekenlijnen van de pennen aanwezig. Ook zijn er in dit spant veel vlotpluggen aanwezig (verschillende zijden). De spantbenen zijn niet gekromd en daarom zal er van opzet ook geen borstwering aanwezig zijn geweest. Dit spant is gedateerd 1306 +/- 6 jaar wat niet geheel past bij de uitbreiding van dit bouwdeel (zie rapport Dröge) en zal dus zijn herplaatst. De datering past beter bij het oorspronkelijke voorhuis. Daar zullen de spantbenen wel langer moeten zijn geweest, als gevolg van de grotere breedte (zie reconstructietekening).

Beknorte bouwgeschiedenis:

De Breestraat is één van de oudste gebieden in Leiden en het pand Breestraat 113 wordt gezien als één van de oudste huizen van de stad. In 1999-2000 is het pand verbouwd en is bouwhistorisch onderzoek verricht door Jan Dröge (noot: *Breestraat 113 Leiden, Bouwhistorische opname, rapport Droge, Bureau voor Bouwhistorie, Leiden, 2005*). Een kort bezoek aan het pand leidde tot een aanvullende waarneming en nieuwe inzichten over de bouwgeschiedenis. Dit onderzoek heeft zich gericht op het middeleeuwse casco en dan met name op het muurwerk en de kapconstructies.

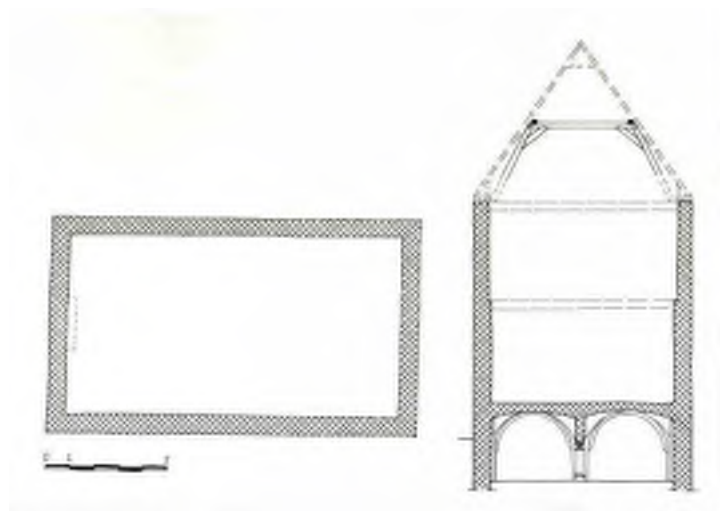
In het gebouw zijn als oudste bouwdeelen een dwars voorhuis en een uitbouw (hier benoemd als middendeel) (beide onderkeldert) te herkennen.

Uit het oudere onderzoek blijkt dat de voorbouw het oudste onderdeel is van het gebouw en zo'n vijftig jonger is dan de uitbouw. De voorbouw is een breed dwarshuis en de uitbouw (middendeel) is een diep huis.

Uit de herinterpretatie van het onderzoek van het muurwerk blijkt dat de voorbouw is opgetrokken in dikke muren van grote bakstenen, zgn. kloostermoppen (formaat 32 x 15 x 7,5 cm (de grote maten van 34 x 17 x 8,5 cm zoals genoemd in LJB 1954 kunnen op basis van de GB uit 1941 worden betwijfeld)). Op basis van de bakstenen, en de forse muurdikte van 60 cm, ligt een datering van omstreeks 1300 voor de hand (vergelijk de voorbouw Pieterskerkhof 40). De uitvoering van de kelder met muraalbogen en de romaanse zuiltjes ondersteunen dit. Helaas is waarschijnlijk van dit dwarse voorhuis geen balklaag of kap in situ bewaard gebleven. Op een latere uitbouw staat echter een hergebruikt spant (dendrochronologisch gedateerd 1306 +/- 6 jr) die hier qua vorm en datering wel erg goed bij past. Ook past deze datering heel goed in de bouwchronologie en de relatie met het aangebouwde deel (middendeel uit 1347, zie verder).

Dit vroege gebouw, met een datering van 1306 +/- 6 jaar, één van de oudste van Leiden, bestaat uit een onderkeldert dwarshuis van twee bouwlagen en een zadeldak tussen topgevels en vlaamse geveltjes aan de straat (zie Bast en tekening Bart van Losenoord). De kelder heeft een bijzonder rijke afwerking met kruisgewelven op zuiltjes. Opmerkelijk is de positie van een schouw in de kelder, centraal tegen de oorspronkelijke achtergevel. Het rookkanaal van deze schouw zal zijn opgenomen in de dikte van de muur (vergelijk rookkanaal Breestraat 135 en achterbouw Pieterskerkhof 40). In het LJB uit 1954 wordt melding gemaakt van sporen van een oorspronkelijke schouw tegen de linkerzijgevel. Helaas is van de balklagen niets (meer) bekend, wellicht betrof het hier, net zoals in de voorbouw van Pieterskerkhof 40 wordt vermoed, enkelvoudige balklagen. Ook zou het kunnen, gezien de opvallende lengte van het sleutelstuk, dat analoog aan het spant, het houtskeletgebint van het achterhuis uit het voorhuis afkomstig is. Bij verplaatsing naar smallere achterhuis is het sleutelstuk niet ingekort. Het type sleutelstuk zou voor 1306 +/- 6 jr. een vroeg voorbeeld zijn. De kap van het huis heeft bestaan uit eikenhouten (zwaar vierkant hout) spanten en zeer vermoedelijk een sporenkap. Gezien de brede muur, de rechte spantbenen en dus het ontbreken van een borstwering zullen de sporenparen een blokkeel en standzootje hebben gehad (vergelijk Gravensteen en voorbouw Pieterkerkhof 40).

Breestraat 113 (en 111) is hiermee één van de oudste huizen van Leiden en de architectuur, de grote en imponerende omvang en de muurdikte geeft aan dat het mogelijk een 'stadskasteel' is. Dit is een aanzienlijk en representatieve stenen woning, populair bij de welvarende stedelijke elite in de 13de en 14de eeuw. Een dergelijk huis staat vaak rondom vrij en is niet gebonden aan een rooilijn (verwijzing boek Bouwhistorie in Nijmegen). Een ander voorbeeld met kasteelachtige architectuur, met arkeltorentjes en kantelen is Breestraat 117.

Van Losenoord behandelt de bezitsgeschiedenis van het huis. Breestraat vormde oorspronkelijk één geheel met Breestraat 111, dat volgens de oudste schriftelijke bronnen bewoond werd door de heer van Kuik, die burggraaf was van Leiden. Het pand was dan in eigendom van de graaf van Holland. Tijdens een belegering door Jan van Beieren in 1420 zou het huis voor een groot gedeelte zijn verwoest, waarvan sporen zijn aangetroffen bij het onderzoek in 1952. Uit het onderzoek van Van Losenoord blijkt dit één van de breedste panden te zijn in Leiden (15,8 meter breed), wellicht de breedste. Het was in ieder geval zeer groot, met wel 22 stookplaatsen.

Aan het eind van de 16de eeuw was het huis in handen van Steven van Blitterswijck (zie stratenboek uit ca 1585, het perceel heeft een breedte van 4 roeden, 2 voeten en 3 duimen = 16,09 meter). Na zijn overlijden verkocht zijn weduwe het voor een bedrag van 10.000 gulden aan de aannemer Cornelis Fransz van Swanevelt en Pieter van Heussen, ieder voor de helft. Op 21 januari 1607 is de akte van scheiding opgemaakt en zal het huis kort daarna fysiek van elkaar zijn gescheiden. Van Swanevelt had daarna Breestraat 111 en Van Heussen Breestraat 113. Losenoord meld verder dat de kelder in de 16de eeuw was onderverdeeld in drie afzonderlijke delen, met elk een toegang aan de straat.

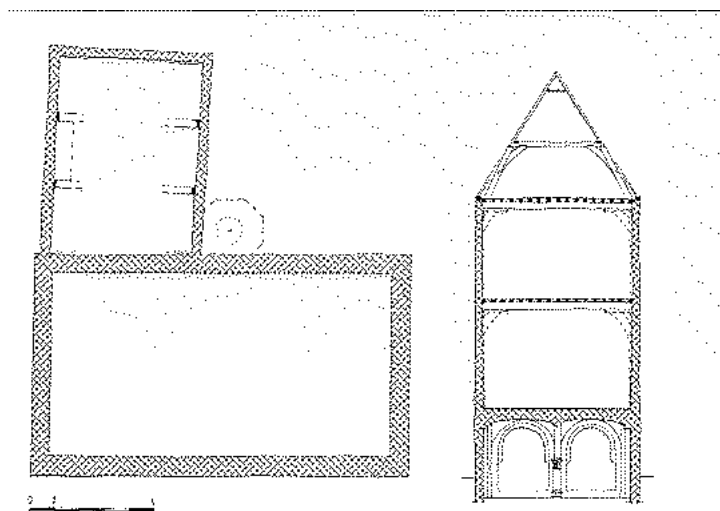
Dröge meld dat in het derde kwart van de 18de eeuw Breestraat 113 ingrijpend is gemoderniseerd, oa met een nieuwe voorgevel met hardstenen stoep.

In 1347 (of eigenlijk kort daarna, omdat we uit nader onderzoek weten dat eikenhout over het algemeen binnen twee jaar in een constructie wordt verwerkt) wordt aan het dwarse voorhuis een uitbouw toegevoegd. 1347 is de dendrochronologische datering van de spanten van de middenzolder, die op hun oorspronkelijke plaats staan. Deze uitbreiding is een onderkeldert diep huis met twee bouwlagen en een zadeldak tussen topgevels. De kelder heeft een fraaie decoratie met vier kruisgewelven op een middenzuil (formaat 32 x 15 x 7,5 cm (de grote maten van 34 x 17 x 8,5 cm zoals genoemd in LJB 1954 kunnen op basis van de GB uit 1941 worden betwijfeld)). De verdiepingen hebben bakstenen muren (en een drievaks samengestelde balklaag (moerbalken met opgelegde kinderbinten met kopschotjes), met muurstijlen en peerkraalsleutelstukken. Tegen de linkerbouwmuur is centraal een schouw aanwezig (geweest). De kap heeft twee eikenhouten spanten en vermoedelijk een sporen kap. Er is geen borstwering.

Zo ontstaat een L-vormige bouwmassa. Andere vroege Leidse gebouwen op een L-vormige plattegrond zijn onder andere Breestraat 59, Breestraat 123, Pieterskerkhof 40 en Rapenburg 33.

Bij deze L-vorm behoort zeer waarschijnlijk een traptoren in de oksel, vergelijk Breestraat 123, Pieterskerkhof 40 en Rapenburg 33. Een schuingeplaatst stuk muurwerk wijst hier sterk op, evenals het overeenkomstige muurwerk, de put en de positie van de huidige trap. Het betreft dan een hoekige traptoren. Een beerput onder in de traptoren is ook een algemeen fenomeen en aangetroffen in andere steden, bijvoorbeeld

...

Van belang is dat tijdens verbouwingen nadere waarneming worden gedaan. Hierdoor kan meer duidelijkheid ontstaan over de bouwkundige geschiedenis van dit zeer oude en interessante object. Ook moet meer aandacht worden besteed aan de baksteenformaten en relatie met muurgedeeltes en bouwfasen, aangezien hier nog veel onduidelijkheid over bestaat.

Bureau Monumenten en Archeologie
13 mei 2008/EdO.